

AKADEMİAR DERGİSİ

YIL: 2017 (ARALIK) - SAYI: 3 - s. 43-58

■
**TASAVVUFİ İRFÂN IŞIĞINDA İSLÂM'I
YENİDEN DÜŞÜNMEK**

Rethinking Islam In The Light Of Sufi Wisdom

Prof. Dr.

OSMAN NURİ KÜÇÜK

Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü

Öz

Bu makalede sûfî irfânı ışığında İslâm kavramı ele alınmıştır. Bu konuyu ele almamızın nedeni, kavramda Kur'an ve Resulullah'ın (s.a.v.) semantik haritasına uygun olmayan bir biçimde daralma yaşandığını düşünmemizdir. Konu, esas alınan dilbilimsel yöntem ışığında Kur'an ve hadislerden seçilen referanslar ışığında incelenmiştir. Buna göre bütün Peygamberlerin tebliğ ettiği semavî dinin ortak adının İslâm olduğu üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) verildiği söylenen "Cevâmiu'l-kelim" özelliğinin konu ile irtibatı sûfî irfânı üzerinden incelenmiştir. Kelimeleri toplayıcı olmasının, dindeki tekâmül yanında toplayıcı din mertebesi olduğu fikri de makalede işlenen konular arasındadır. Dinin anlaşılmasında Resulullah'ın (s.a.v.) yeri konusu, sûfî geleneğin yorumlarındaki semantik anlam genişlemesi üzerinden incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: İslâm, irfân, Resulullah, ilahi kelimeler, veciz söz söyleme

Abstract

This article studies the concept of Islam under the light of Sufi knowledge and wisdom. We chose this issue since we believe that we experience a semantic contraction which does not match with the Prophet's (pbuh) conceptual map. The issue at hand is examined under the light of the linguistic method using references from the Quran and the Hadiths. Accordingly, it points out that the common name for the religion all the abrahamic/monotheistic prophets delivered was Islam. The article also examines the "Cevamiu'l-kelim" (compiler of words) quality attributed to the Prophet Muhammad (pbuh) through its association to sufi knowledge. His quality of compiling the words refers to the compiling religion aspect as well as the religious takamul, or maturity-evolution.

The study observes the semantic expansion of meaning in the commentaries of Sufi tradition regarding the Prophet's (pbuh) role in comprehending the religion.

Keywords: Islam, irfan, prophet, divine words, linguistic eloquence

Giriş

Makalemizde İslâm kavramını ele alacağız. Kavram ilk bakışta hepimize aşına gelebilir. Ancak hem günümüzdeki hem İslâm tarihindeki duruma bakıldığında kavramın Müslüman toplumun belleğindeki içeriğinin aynı düzeyde olmadığı görülecektir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) döneminde sahâbenin din algısının dahi farklı seviyelerde olduğu bir vâkiadır. Hatta Hz. Peygamber'e sorulduğunu hadis kaynaklarından¹ öğrendiğimiz “Hangi İslâm daha hayırlıdır (أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ)” sorusu, günümüzdeki durum göz önüne alındığında daha da önem kazanmaktadır.

Neden böyle bir konuya gerek duyduğumuza gelince İslâm kavramında uzun zaman öncesine uzanan bir şekilde semantik bir daralma ve yüzeyselleştirme olduğu hipotezi bu makaledeki temel varsayımdır.

Konuyu nasıl bir yöntem üzerinden ele alacağımı belirtmeliyiz

Dilbilimsel Yöntem

Konu, dine ait bir kavramın tetkikini içerdiğinden dinin iki temel kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'e müracaat elzemdir. Kavramın filolojik tahlili makalenin hacmini artıracığından o tür tahlillere sadece buradaki varsayım ve amacımıza teşkil ettiği zemin açısından değineceğim. Makalede yer vereceğim dilbilimsel yöntemle ilgili birkaç hususu belirtmek isteriz

Birincisi; Kur'an vahyi ve Resûlullah (s.a.v.), anlaşılabilir şekilde dini tebliğ etmiştir. Kur'an ve Resûlullah (s.a.v.) içinden çıktığı toplumun dil özelliklerine binaen kelimeleri onların anladığı anlamda kullanır. Ancak bir müddet sonra kendisine özgü bir “kavram haritası” oluşturur. Zira dil, dilcilerin ifadesiyle “vad’îdir (وضعي). Diğer bir ifadeyle kullanıma dayalı bir bağlamdır. Süreç içinde Kur'an ve Resulullah'ın (s.a.v.) oluşturduğu bu kavram haritasına “İslâmî bağlam” diyebiliriz.

İkincisi; Resûlullah (s.a.v.) gerek dili kullanmadaki becerisi (*Ben*

¹ Söz gelimi bkz.: Buhârî, *İmân* 5.

Arab'ın en fasih olanıyım./أنا أفصح العرب)² gerek kavramları toplumdaki kullanımından alıp onlara metafizik veçhesini ekleme bakımından, lisanda da ümmetine rehberlik eder. Resûlullah (s.a.v.) bedensel ve ruhanî mi'râcî yanında kelimelere de mi'rac ettirmiştir. Kelimeleri içinde bulunduğu varlık mertebesinden alıp “Vücut”un ilâhî hazretteki mertebeleri ile irtibatlandırır.

Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hadisleri arasında bunun birçok örneğine rastlarız. Söz gelimi “*İflas eden (müflis) kimdir?*” diye sorar. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu metoduna artık alışan sahâbe böyle bir soru sorulduğunda bundaki amacın kavrama metafizik ruhunun üflenmesi olduğunu bildiğinden “Allah ve Resûl'u daha iyi bilir” diye mukabele ederlerdi. Yine böyle bir soru sorulduğunda Hz. Peygamber (s.a.v.) müflisi onların tanımlamasını istemişti. Onlar, parasını yitiren kişi şeklindeki bilinen maddî/seküler boyuta ilişkin sıradan tanımlarını aktardıklarında Hz. Peygamber (s.a.v.) lafzın kanatlarını takıp onu uçuracaktır. Gerçek müflis şu kimsedir: Allah katına dağlar gibi ameli ile gelir. İnsanlar ameline bakıp gıpta eder. Sonra hesap zamanında şunun hakkını yemiş, bunun hakkını yemiş olduğundan, hak sahiplerine hakları iade edilir ve elinde hiçbir şey kalmaz. Tekrar durumu telafi edeceği dünya yaşamı olmadığı için gerçek müflis bu kimsedir.³

Konuya ilişkin bir başka örnek verelim. Sahâbe arasında kıskançlığı ile meşhur Sad'in kıskançlığı ile ilgili bir olay olunca, Hz. Peygamber (s.a.v.) olayı hemen metafizik arka planına bağlamakta gecikmez. “*Sa'd kıskançtır, ben Sad'den daha kıskancım, Allah benden daha kıskançtır*”⁴ buyurur.

² Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman, *el-Muzhîr fî Ulûmî'l-Luğâ ve Envâihâ I-II*, Dar u İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabiyye, y.y., t.y., c. I, s. 209. Hz. Peygamber'in Arap dili ve edebiyatındaki yerine ilişkin genel bir değerlendirme için bkz.: Özdoğan, M. Akif, “Arap Dili ve Edebiyatı Kaynaklarında Hz. Peygamber'in Dil ve Edebiyattaki Yerine Bir Bakış”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V (2005), sayı: 4, ss. 223-242.

³ Müslim, *Birr* 59; Tirmizî, *Kıyâmet* 2.

⁴ Hadisin tamamı şöyledir. “Sa'd ibnu Ubade (ra) dedi ki: ‘Ey Allah'ın Resûlü, ben zevcemle birlikte bir adam yakalasam, dört şahid getirinceye kadar ona mühlet mi tanyacağım?’ ‘Evet!’ buyurdu Aleyhissalâtu vesselâm. Sa'd, ‘Asla dedi, seni hakla gönderen Zât-i Zulcelâl'e yemin olsun, şahit aramadan önce kılıcımı indiririm.’ Resûlullah (s.a.v.), ‘Şu efendinizin söylediğine bakın! Evet, o kıskanç bir adamdır. Ama ben ondan da kıskancım, Allah da benden kıskançtır.’” Muslim, *Li'an* 16; Muvatta, *Akdiye* 17; Ebû Dâvûd, *Diyyat* 12. Yine şu hadis de bu doğrultudadır: “Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: ‘Allah kıskançtır, mü'min de kıskançtır. Allah'ın kıskanması, mü'minin Allah'ın haram

Tasavvufî irfân geleneğinin temsilcisi olan ârifler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu nebevî metodunu eserlerinde kullanırlar. İbnü'l-Arabî, Mevlânâ gibi bilge âriflerde dille ilgili bu nebevî metodun izleri görülür. Söz gelimi Sad'ın kıskançlığı ile ilgili yukarıda bahsettiğimiz hadîsi aktaran Hz. Mevlânâ olayın fizikî ve metafizik gerekçesini birbirine şöyle bağlar. Evren, Allah'ın isim ve sıfatları, diğer bir ifadeyle Allah'ın sûreti üzerine var olduğu için dünyada bu isimlerin yansımalarını görürüz. Allah'ın Gayur (الغیور) ismi Arapçada gayr (غیر) kökünden gelmektedir. Bu yönüyle kelime, gayret ile de akrabadır. O yüzden âlemde her şeye kıskançlık, gayurluk, kendini başkalarından ayrı görme özelliği ve bundan doğan bir gayret sirayet etmiştir.⁵

İbnü'l-Arabî cima'dan sonra gusül abdesti alınıp yıkanmayı Hakk'ın gayretine bağlar. Kişi gerçekte nikâh üzere birleştiği eşi ile ilişkisinde Hakk'ın bir mazharında orgazm zevkini yaşar. Bu lezzet bütün bedenine yayılır. Gerçekte Hakk'ın erkek ve dişide kıldığı bu lezzet Hakk'a aittir. Ancak kişiler bilgisizliklerinden bunu sûrete, yani o mazhara atfettiklerinden Hakk'ı bir mazhar ile sınırlamış olurlar. Bu yüzden Hak'tan uzak düşerler. Yani bir yanda olma anlamına gelen -cenb- (جنب) kökünden gelen cünüp ve cenâbete uğrarlar. Lezzet, bedenlerinin her yanına yayıldığı ve bu uzaklıktan tekrar yakınlaşabilmeleri için şeriat sahibi Hz. Peygamber (s.a.v.) tüm bedenini yıkanmasını emretmiş, böylece gusül abdesti farz kılınmıştır. Görüldüğü üzere burada yapılan aslında hukukî/seküler/normatif bir olgunun metafizik ile irtibatı kurulmaktadır. Kavrama metafizik ruhu üflenmektedir.

Sûfi düşünce geleneğinin görüşlerini eserlerinde izah eden İbnü'l-Arabî'nin kavramları üzerinde çalışan Suad Hakîm çalışmasına yeni bir dili doğuran (مولد لغة جديدة) ismini verir. İbnü'l-Arabî'nin kelimelere mi'rac yaptırdığını söyler.⁶ Ancak gerçekte âriflerin yaptığı kelimenin kökünde olmayan bir mânâyı ona giydirmek değil, esasen

ettiği şeyi yapmasıdır." Buhârî, *Nikah* 107, Muslim, *Tevbe* 36,; Tirmizî, *Rada'* 14.

⁵ Konuk, Ahmed Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi I-XIV*, haz. Mustafa Tahralı vd., Gelenek Yay., İstanbul 2004, c. I, s. 529, 531, 1790.

⁶ Bkz.: el-Hakîm, Suad, *Müvellidu Luğa Cedide*, el-Müessesetu'l-Camiiyye li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Lübnan 1991.

kökünde var olan ve asırlar boyunca zâhir ulemânın “katkısı” ile unutturulmuş manaları bize hatırlatmaktadır.

Dinî Referans Yöntemi

Makalede şöyle bir referans yöntemi kullanacağım. Dinin iki temel kaynağı Kur’an ve Sünnet diye ayrılrsa da gerçekte bu ikisi birbirinden bağımsız düşünülemez. Vahiy dâhil dinin bütün özellikleri, gerçekte Resûlullah (s.a.v.) üzerinden gerçekleştiğinden, Kur’an ile Resûlullah’ı birbirinden ayıramayız. Zira Kur’an’a inanmak, öncelikle Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vahiy alıyor olduğuna inanmayı gerektirir. Bu yüzden İbnü’l-Arabî bunları ikiz sayar.⁷ Mevlânâ bu ayrılmazlığı Ahmed ve Ahad kelimelerinin Arapçadaki lafızlarına atfen Ahmed’in Ahad’in mim ilaveli şekli olmasına nispetle şöyle ifade eder: “*Ahmed’in Ahad olan Allah’da müstağrak pâk canı gibi...*” diye ifade eder.⁸

Sünneti genel anlamıyla dini anlama ve tebliğde Resûlullah’ın (s.a.v.) yöntemi olarak değerlendirirsek, buradaki esasın Resûlullah (s.a.v.) olduğunu söyleyebiliriz. Zira Kur’an da gerçekte onu te’yit veya tashih ederek onun üzerinden şekillenmiştir. Resûlullah’ın dinin anlaşılmasındaki bu merkezî rolü nedeniyle tarih boyunca Resûlullah’ın (s.a.v.) yöntemine istinat etmeyen veya sadece Mushaf’a dayandığını iddia eden yorumlamalar, dinin yorumlanmasında uzun süre sürdürülebilir ve yaşanabilir bir din anlayışı ortaya koyamamıştır. Bu tür yorumlar dar bir zümre ile veya kendi dönemleri ile sınırlı kalmıştır. Bu anlayıştaki insanlar tarafından ortaya konulan dindarlık anlayışları da dinde yeni sorunları tetiklemiş, din üzerinden bölünmelere neden olmuştur.

Konunun Dinî Referansları

Seçtiğim üç ana referans üzerinden konuyu ele alacağız.

Birincisi: **الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا**

⁷ Geniş bilgi için bkz.: Küçük, Osman Nuri, *İnsân-ı Kâmil*, İnsan Yay., İstanbul 2014, s. 153 vd.

⁸ *Mesnevî*, I, b. 228.

“Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim” ayetidir.⁹

İkincisi: “Bana veciz söz söyleme kabiliyeti verildi.” (أوتيت جوامع الكلم)¹⁰

Üçüncüsü: “Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu şuna benzer. Birisi bir ev (دارا, بيتا) yapmış ve köşesindeki bir tuğla hariç ev gerçekten de güzel olmuştur. İnsanlar bu evi ziyaret ederler. Çok beğenirler ve derler ki: ‘Acaba şu tuğla konulmayacak mı?’ İşte ben o tuğlayım, ben peygamberlerin mühürüyüm (hatemiyim).”¹¹

Yukarıdaki üç referans ışığında İslâm nedir ve bu süreçte Resûlullah’ın (s.a.v.) rolü nedir sorusunu sûfî irfânı ışığında ele alacağız.

Öncelikle bilinen durumu tekrar etmekte fayda var. İslâm, 571’de doğan Hz. Muhammed’in (s.a.v.) 610’da vahiy almasıyla başlayan Kur’an vahyinin tamamlanması ve 632’deki vefatına kadar geçen sürede Hz. Peygamber’e (s.a.v.) indirilen dinin adıdır. Bu yönüyle Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi semavî dinlerden sonra en son dindir.

Bu mâlumâtı bir kenara kaydederek yukarıda sıraladığımız üç referans ışığında İslâm nedir ve Resûlullah’ın buradaki fonksiyonu nedir sorusuna yeniden dönelim.

Öncelikle şunu kaydetmek gerekir. Aslında burada sorduğumuz İslâm nedir, sorusunun cevabını gerçekte biz veremeyiz. Çünkü İslâm’ın ne olduğunu Şâri’nin maksadını bize en iyi anlatan Hz. Peygamber (s.a.v.) verebilir. O halde bu soruyu şu anlamda soruyoruz. Ne olduğu Resûlullah (s.a.v.) tarafından ortaya konulmuş ve tebliğ edilmiş İslâm’ı nasıl anlıyoruz ve anlamalıyız?

“Sizin dininiz size, benimki banadır” âyeti¹², diğer inanç sahiplerinin inançlarının da olgu ve vakıa bakımından bir din olarak kabul edildiğinin bir ifadesi olarak görülebilir.

⁹ Mâide, 5/3.

¹⁰ Buhâri, *Cihad* 122, *Ta’bir* 22, *İtisam* I; Müslim, *Mesâcid* 6.

¹¹ Buhâri, *Menâkıb* 18; Müslim, *Fedâil* 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* 3/361.

¹² Kâfirün 109/6.

Yukarıdaki ayeti bir başka açıdan şöyle yorumlayabiliriz. İnsandaki inanma ihtiyacı, üstün bir varlık olduğu fikri her insanda fitrî, felsefi istilahlı söylenecek olursa a priori olarak vardır. İslâm düşüncesindeki Hay b. Yakzan romanı¹³ veya Descartes'in "Düşünüyorum o halde varım" cümlesindeki düşüncenin¹⁴ istinat ettiği sabit nokta, Tanrı inancı fikridir.

Antropoloji ve dinler tarihi araştırmaları bu hususu teyit etmektedir. Bütün ilkel kabileler dâhil her yerleşik toplumda bir tapınma, totem veya metafizik bir figüre rastlanmaktadır. Ateizmin de bu anlamda olumsuzlayıcı bir tepki olduğunu varsayarak bu bağlamda ateizmi de metafizik ile reddiyeci bir ilişki türü olarak değerlendirebiliriz. Bu açıdan inanç, insan açısından bir yatırımdır. İnsan, inanç sermayesini illa bir şeye yatıracaktır. Cenâb-ı Hak inanç yatırımının İslâm'dan yana kullanılması yönünde ayetler ve işaretler vermektedir. Buna göre bu yatırımın karşılığının birazı dünyada gözüktür, ancak asıl karşılığının görüleceği bir başka boyut daha vardır.

Şimdi konumuz ile ilgili birinci referansa sûfi irfânı ışığında bakalım.

الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

"Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim."¹⁵

Âyette kullanılan "ikmal" bir süreç içermektedir. Dolayısıyla bu süreci ne zamandan itibaren başlatacağımız sorusu öne çıkmaktadır. Bu soruya vereceğimiz cevap İslâm nedir, sorusunun cevabını şekillendirecek mahiyettedir. Bu soruyu cevaplarırken Kur'an'ın kavram haritasından seçtiğimiz bazı âyetleri hatırlatacağız.

✓ قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَاٍ مِنَ الرُّسُلِ

"De ki: "Ben türedi bir peygamber değilim."¹⁶

Burada Hz. Muhammed'in (s.a.v.), peygamberliğinin kutsal vahiy

¹³ Bkz.: İbn Sina, *Hay bin Yakzan: anlatı*, çev. Babanzade Reşid, M. Şerefeddin Yalıtıkaya, haz. N. Ahmet Özalp, yay. haz. Selahattin Özpallabıyıklar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.

¹⁴ Bkz.: Descartes, Rene, *Aklını iyi kullanmak ve bilimlerde doğruyu aramak için metot üzerine konuşma*, çev. Mehmet Karasan, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1997.

¹⁵ Mâide, 5/3.

¹⁶ Ahkâf, 46/9.

geleneğinden bağımsız, nev-zuhur bir şey gibi görülmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

✓ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ

“Peygamber, Rabb’inden kendisine indirilene iman etti, mü’minler de (iman ettiler). Her biri; Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: ‘Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.’

✓ إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ

“Şüphesiz Allah katında din İslam’dır.”¹⁷

✓ وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“Kim İslâm’dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondân kabul edilmeyecek ve o âhirette hüsrana uğrayanlardan, kaybedenlerden olacaktır.”¹⁸

Şimdi bu âyet üzerinde tefekkür edelim. Bir şeyin Allah katında oluşu, zaman ve mekândan münezze, yüce bir mertebe hakkında konuştuğumuz anlamına gelir. Bu kutsî ve yüce mertebenin, zaman ve mekân ile sınırlı olan boyut ile irtibatı, yani lâ mekânın mekân ile gaybın şehâdet ile melekût âleminin mülk âlemi ile irtibatının başladığı an insan, Allah katındaki bu ezeli dinin, yani İslâm’ın kendi yaşam boyutundaki uzantılarını almaya ve uygulamaya başlamıştır. Diğer bir ifadeyle bu Allah katından nüzuldür. Yani iniştir.

Konu ile ilgili seçtiğimiz üçüncü referansa bakalım:

✓ “Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu şuna benzer. Birisi bir ev yapmış ve köşesindeki bir tuğla hariç ev gerçekten de güzel olmuştur. İnsanlar bu evi ziyaret ederler. Çok beğenirler ve derler ki: ‘Acaba şu tuğla konulmayacak mı?’ İşte ben o tuğlayım, ben peygamberlerin mührüyüm.”¹⁹

Hadiste geçen ve ev anlamına gelen (بيت) ifadesi üzerinde duralım. Hz. Peygamber (s.a.v.), kendisini bu evin köşesindeki eksik tuğla olarak nitelemektedir. Ev, ancak onu meydana getiren tüm taşların bir arada oluşu, yani vahdeti ile evdir. Bütündür. Bunu hatırd tutmakta fayda var.

¹⁷ Âl-i İmrân, 3/19.

¹⁸ Âl-i İmrân, 3/85.

¹⁹ Buhâri, Menâkıb 18; Müslim, Fedâil 21; Ahmed b. Hanbel, Müsned 3/361.

Âyetteki ev anlamına gelen “beyt” kelimesi, kelime olarak gecenin geçirildiği, insanı tehlikelerden koruyan sığınak, geceleme anlamına gelen (bate/yebitu) filinin kökündendir.²⁰ Yeryüzünde insanlar için konulan ilk beytin Mekke’de (Bekke) olduğu belirtilmektedir.²¹ Evin inşası insanlık tarihi bakımından önemlidir. Zira insan, ev inşa etmekle avcılıktan, göçebe durumdan yerleşik hayata geçiş sürecini başlatmıştır. Bu, insan medeniyeti tarihinde dönüm noktalarından biridir.

Kur’ân’ın kavram haritasından konu ile ilgili bir başka örnek Hz. İbrâhim’in (a.s) çocuklarına tavsiyesinde gizlidir.

✓ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ

“İbrahim, ‘Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm’ı) seçti. Siz de ancak Müslümanlar olarak ölün.’ dedi.”²²

Yine Hz. Yûsuf’un (a.s)

✓ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ

“Rabb’im! Benim canımı Müslüman olarak al ve beni sâlihlerle kat” âyetinde²³ Hz. Yûsuf’un (a.s) Müslim olmak için dua ettiği belirtilmektedir.

Sûfî İrfânında Tekâmül

Tasavvufî düşüncedeki tekâmülün özelliği, tekâmül eden zincirin son halkasını, öncekilerden ayrı bir varlık olarak düşünmez. Söz gelimi tasavvufî düşüncede insan, yeryüzündeki canlıların son halkasıdır. Toplayıcı varlık (kevn-i câmi), âlemin özeti (muhtasaru’l-âlem) ve âlemin fihristi (fihristu’l-âlem)dir.²⁴ Bu anlamda Darwinizm’deki evrimden farkı, bu sürecin Tanrısız ve tabiatın tesadüfleriyle oluştuğu şeklindeki varsayımadır. Süreç, sûfîlerde Allah’ın kudreti ve hikmeti ile gelişmiştir. Ve Hikmet Sahibi, insanı var kılmadan önce cemadiyet, nebatiyet ve hayvaniyet mertebelerini ve gereklerini var kılmıştır.

²⁰ Cübran, Mesud, *er-Râid*, Daru’l-ilm li’l-mellayin, Beyrut 1967, s. 297.

²¹ Bkz.: Âl-i İmrân, 3/96.

²² Bakara, 2/132.

²³ Yûsuf, 12/101.

²⁴ İnsanın tasavvufî düşüncedeki bu özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Küçük, Osman Nuri, *İnsân-ı Kâmil*, İnsan Yay., 2. Baskı, İstanbul 2014.

Mevlânâ ve İbnü'l-Arabî gibi bazı ârifler, seyr ü sülûkta bu mertebeleri tekrar geçtiklerinden bahsederler. Mevlânâ'nın bahsettiği:

“Ben cemat düzeyinde bir varlığa sahiptim; öldüm, yetişip gelişen bir varlık, nebat oldum. Nebatken öldüm, hayvan sûretinde zuhur ettim.

*Hayvanlıktan da geçtim, hayvanken de öldüm de insan oldum”*²⁵ ifadelerini bu bağlamda hatırlayabiliriz.

Mevlânâ'ya göre insan, geçtiği bu mertebeleri unutmuş ancak yeşile özlem bu mertebeden kendisine miras kalmıştır.

İbnü'l-Arabî'nin seyr ü sülûk sürecinde geçildiğinden bahsettiği “hayvaniyet-i mutlaka” ve taşlar (cemadat) için kullandığı “abidun muhakkikun” nitelemesi de yine sûfî irfân geleneğinden bu konu ile ilgili bazı örneklerdir.

Sûfîlerin bu tekâmül anlayışını, varlık alanında gördüğümüz gibi din alanında da görürüz. Her varlık boyutunun kendine göre bir din seviyesi vardır. İnsan, varlık dairesinin en kâmil meyvesi, besin zincirinin son halkası olduğu gibi dinin de son halkasıdır. Bu halka kendinden önceki din mertebelerini de ihtiva etmektedir.

Sûfî İrfânında Din Evinin Tekâmülü

Kur'an'da insanlar için yapılan ilk ev olma özelliğini taşıyan Kâbe, sûfî gelenekte kalbe işaret olarak da yorumlanmaktadır. Bu açıdan Hz. İbrâhim'in (a.s) oğlu İsmâil (a.s) ile birlikte Beyt'in temellerini yükseltmekte olduğuna dair ayet²⁶ bir açıdan dindeki yeni süreci de işaret etmektedir. Buna göre Hz. Mûsâ (a.s) ile otorite, hukuk ve maddî yönü sağlamlaştırılan dinin Hz. İbrâhim (a.s) ile yeni ve önemli bir aşamasına geçilmiştir. Zira Hz. Muhammed (s.a.v.) ile son hali verilen Kâbe'nin dindeki durumu; hac menâsiki ve kurban geleneği tarihsel olarak Hz. İbrâhim'in aile hikâyesinin ve saadetinin sonucudur. Kabul edilen duasıdır. Bu anlamda Hz. İbrâhim'in putlara karşı yürüttüğü tevhid mücadelesi, hac konusundaki menâsik, kurban gibi uygulamalar son halkada varlığını tamamlamış ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şeriâtındaki yerini almıştır.

²⁵ *Mesnevî*, c. III, b. 3901-2.

²⁶ Bkz.: Bakara, 2/127.

Peygamberlerin son halkası olması hasebiyle Hz. Muhammed (s.a.v.) tekâmülde son halkadır ve kendinden önceki aşamaları toplamaktadır.

Toplayıcı Halka: Resûlullah (s.a.v.)

(“أوتيت جوامع الكلم”) ✓

Linguistik açıdan “*Bana veciz söz söyleme kabiliyeti verildi*”²⁷ şeklinde tercüme edilen bu nebevî ifadenin ayrıntılarına sûfi irfânî geleneği açısından bakalım. İbnü’l-Arabî’nin genişçe izah ettiği ancak gerçekte çoğu ârifin ortak görüşü olan konuyu kısaca açıklamaya çalışalım.

Öncelikle hadiste geçen “kelim” üzerinde duralım. Bilindiği gibi kelime ifadesinin çoğuludur. Esasen kavram, Kur’an’dan alınmıştır. Biz kelime dediğimiz zaman anladığımız yüzeysel anlam ile bir lafzın Kur’an ve Resûlullah’ın kavram haritasındaki yerine girişte bahsettiğimiz yöntem üzere bakalım.

Kur’an, bütün mevcudatı Allah’ın kelimeleri (kelimat-ı Rabbi) olarak niteler.²⁸ Kelimat bilindiği gibi Arapça’da akıllı olmayan varlıkları çoğul yapmak için kullanılan elif ve te ile yapılan “cem’i müennes sâlim” kalıbı ile yapılmış bir çoğuldur. İnsan, varlık ailesinde mevcudat içinde az bir yer kapladığı için çoğunluk ile hitap edilerek mevcudâta kelimât diye hitap edilmiştir. Kelimatın tekili olan kelime, insan için kullanılır. Her peygamber Allah’ın özel bir kelimesidir. Hz. İsâ için Kur’an’da “*Meryem’e attığı kelime*” denilmektedir.²⁹

Şimdi hadiste geçen kelim kalıbı üzerinde duralım. Kelim çoğuldur ve Arapçadaki kırık çoğul (cemi mükesser) kalıbındadır. Kırık kalıpta gelen bu kalıbın Arap dilindeki özelliği, bilinen, alışılan kurala göre gelen kalıbın dışında gelmesidir. Her kalıp kendine özeldir. Semaâdir, kıyasa tâbi değildir. Dildeki bu linguistik işareti peygamberlerin şu özelliğine işaret olarak yorumlayabiliriz. Peygamberlerin her biri insanın sınırlarını zorlayan ve her biri bir alandaki rekoru kırmış ve ken-

²⁷ Buhâri, *Cihad* 122, *Ta’bir* 22, *İtisam* I; Müslim, *Mesâcid* 6.

²⁸ Bkz.: Kehf, 18/109.

²⁹ Nisâ, 4/171.

dine ait sınırları genişletmiş sıra dışı insanlardır. Bu yüzden hadiste geçen “kelim” ifadesi özenle seçilmiş gözükmektedir.

Hadiste geçen diğer bir ifade cevami' (الجوامع) ifadesidir. Bu kelime de kelimenin düzenli ve alışıldık kalıbı ile yani camiun şeklinde, sonunda vav nun ifadesi ile kurallı eril çoğul (cemi müzekker sâlim) olarak değil de kırık (mükesser) olarak çoğul yapılmıştır. İbnü'l-Arabî insan için kendinden önceki varlık mertebelerini toplaması itibariyle toplayıcı varlık mertebesi (kevn-i câmi') nitelemesini kullanır. Buna göre peygamberler sıradan insanî limitleri aşan özel insanlar olmaları yanında varlık mertebelerindeki toplayıcılıktan dolayı cami unvanına hem potansiyel hem etkin olarak sahip insanlardır.

Söz gelimi Hz. İbrâhim'in (a.s) yaptığını düşünelim. Eşini ve çocuğunu hiç kimsenin olmadığı bir yerde bırakabilecek, sonra büyüyen oğlunu çok sevdiği halde Allah için kurban edebilmeyi göze alan bir teslimiyete sahiptir. Gerçekten de bu, insan için aşılması zor bir limittir.

Cevami' ifadesini bu arka plan doğrultusunda düşünelim. Buna göre cevami' ifadesi toplayıcılıkların tümünün, yani diğer peygamberlerin özelliklerinin topluca Hz. Muhammed'de (s.a.v.) var olduğu ve dönemin koşulları gereği onda ortaya çıkması anlamını işaret etmektedir. Bu yönüyle İbnü'l-Arabî'nin Hz. Muhammed Fassi'ndaki ele aldığı hikmet, “külliyye”³⁰ veya bazı *Fusûs* nüshalarında olduğu şekliyle “ferdiyye”dir.³¹

Hz. Mevlânâ ise başka bir şekilde bu hususa atıfta bulunur. “Ahmed'i kastederek “Ahed'e bir mim ilavesidir o.” der.³² (أحد - أحمد) Ebced hesabında her harfin rakamsal bir karşılığının olduğu ve genel olarak ifade ettiği bir anlam olduğu kabul edilir. Mim harfinin rakamsal karşılığı tekâmül sayısı olan kırkıdır. İnsanın kırkında kemâle ermesi, malın kırkta birinin zekât olarak verilmesi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kırk yaşında vahiy alması, bu tekâmül sürecinin işaretlerindedir. Mimin

³⁰ Bkz.: İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Fusûsu'l-Hikem*, tahk. Ebu'l-A'la Afîfî, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire 1946. “Muhammed Fassi”.

³¹ Bkz.: Davud el-Kayserî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem I-II*, (*Matla'u Husûsi'l-Kilem fi Ma'anî Fusûsi'l-Hikem*), tahk. Ayetullah Hasanzade, Tahrân 1382, “Muhammed Fassi”.

³² *Mesnevî*, c. I, b. 227-8.

temel anlamı ise cemiyet yani toplayıcılıktır. Buna göre tekâmülün son halkası olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ismi de öncekileri kendinde cem etmiş ve toplamıştır. Sûfî düşüncede hadis olarak aktarılan “*Neh-nu essabikunel ahirun*” / “*Biz sonra gelen öne geçenleriz.*” ifadesi de bunun bir ifadesidir. Yani evvel gelen peygamberlerin tüm özellikleri Hz. Muhammed'de (s.a.v.) toplanmıştır.

Bu nedenle Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere dair sözleri gerçekte kendisindeki kelimelerin açılımıdır. Bundan dolayı kimi zaman kendini onlar ile kıyaslar. Hz. Yûsuf'tan (a.s) “Kerim oğlu kerim oğlu kerim” diye söz eder.³³

Yahudilerin bizim Peygamberimiz sizinkinden üstündür diye söylenmeleri üzerine bazı sahâbîlerin de Hz. Muhammed'i (s.a.v.), Hz. Mûsâ'ya (a.s) üstün tutma teşebbüslerini çocukça bir yarış olarak görmüş ve “*Beni kardeşim Mûsâ'ya tafdil etmeyiniz*” demiştir.³⁴

Yine Mekke'yi fethedip Kâbe'ye girdiğinde o makama en uygun söz nedir diye düşününce kardeşi Yûsuf'un sözünü tekrar etmiştir:

✓ قَالَ لَا تَتْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ

“Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir.”³⁵

Yine Hz. Îsâ (a.s) ile ilgili şu âyet geldiğinde Kur'an'da Hz. Îsâ'nın ağzından doğrudan aktarılan şu cümleleri Hz. Âişe'nin (ra) rivâyetiyle³⁶ sabaha kadar tekrar ettiği belirtilir.

✓ اِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَانَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَانَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan, yine şüphe yok ki sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.”³⁷ Gerçekte bu sözler onun da kelimeleridir.

Yine mi'raçta Hz. Muhammed'in (s.a.v.) diğer peygamberler ile konuşup görüşmesini³⁸ kendisindeki kelimelerin dış dünyadaki karşılıkları ile karşılaşması olarak değerlendirebiliriz.

³³ Buhârî, *Enbiyâ* 19.

³⁴ Buhârî, *Husumat* 1; Müslim, *Fedâil* 160.

³⁵ Yûsuf, 12/92.

³⁶ Bkz.: Buhari, *Sahih-i Buhâri Muhtasar*, trc. Komisyon, Polen Yay. İstanbul 2008, 1423 no'lu hadis.

³⁷ Mâide, 5/118.

³⁸ Bkz.: Buhârî, *Salât* 1,

Bu anlamıyla Hz. Muhammed (s.a.v.) ile kelimat dairesi yani varlık dairesi tamamlanmış, böylece İslâm kemâle erdirilmiştir.

Yukarıda verilen örnek referanslar ile iktifa ederek sonuç olarak tasavvufî irfân ışığında İslâm'ı şöyle anlamak mümkündür:

Her Peygamber, devrinin sâlihidir ve getirdiği mesaj da nihayeti Hz. Peygamber (s.a.v.) ile nihayetlenen ve şeriatları bakımından dönemlere göre değişen ezeli dinin adıdır. Buna göre İslâm'ın temel umdesi zaman ve mekân üstü olandan geldiği için temel özellikleri itibariyle her peygamberde o devrin ihtiyacı nispetinde açılan bir halkanın aşamalarıdır. Toplumların sosyolojik, kültürel ve medeniyet durumlarına göre hukukî kuralları/şeriatı zamana göre güncellenen kutsal vahiy geleneğini ifade eder. Böylece bu gelenek Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) ile ikmâl edilip tamamlanmıştır. “Muhammedî Tekâmül” öncekilerden sonra başlayan bir süreçten ziyade önceki Peygamberlerin kelimelerini toplayıcı din mertebesini işaret etmektedir.

Kaynakça

- Buhari, *Sahîh-i Buhârî Muhtasar*, trc. Komisyon, Polen Yay. İstanbul 2008.
- Cübran, Mesud, *er-Râid*, Daru'l-ilm li'l-mellayin, Beyrut 1967.
- Davud el-Kayserî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem I-II, (Matla'u Husûsi'l-Kilem fi Ma'anî Fusûsi'l-Hikem)*, thk. Ayetullah Hasanzade, Tahran 1382.
- Descartes, Rene, *Aklım iyi kullanmak ve bilimlerde doğrıyu aramak için metot üzerine konuşma*, çev. Mehmet Karasan, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1997.
- el-Hakîm, Suad, *Müvellidu Luğa Cedide*, el-Müessesetu'l-Camiyye li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Lübnan 1991.
- İbn Sina, *Hay bin Yakzan: anlatı*, çev. Babanzade Reşid, M. Şerefeddin Yaltkaya, haz. N. Ahmet Özalp, yay. haz. Selahattin Özpallabıyıklar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Fusûsu'l-Hikem*, tahk. Ebu'l-A'la Afifî, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire 1946.
- Konuk, Ahmed Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi I-XIV*, haz. Mustafa Tahralı vd., Gelenek yay., İstanbul 2004-

- Küçük, Osman Nuri, *İnsân-ı Kâmil*, İnsan Yay., 2. Baskı, İstanbul 2014.
- Mevlânâ Celâleddin, Muhammed, *Mesnevî I-VI*, çev. Veled İzbudak, MEB Yay., İstanbul 1990.
- Özdoğan, M. Akif, “Arap Dili ve Edebiyatı Kaynaklarında Hz. Peygamber’in Dil ve Edebiyattaki Yerine Bir Bakış”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V (2005), sayı: 4, ss. 223-242.
- Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman, *el-Muzhir fî Ulûmi’l-Luğa ve Envâiha I-II*, Dar u İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, y.y., t.y.